

EEN SCHOUT IN DE FOUT?

Fred Riggs' prismatische model toegepast op de zaak Van Banchem

The prismatic model applied to the case of Johan van Banchem (1615-1694)
Accused of many crimes, Johan van Banchem, a bailiff of The Hague, was condemned to death in 1680. His crimes as a bailiff were not unlike those of many of his colleagues, but his sentence was. What explains his exceptionally harsh treatment? Application of Fred Riggs' so-called 'prismatic model' to his case helps answer that question. Van Banchem and his opponents had to conform to different value-orientations at the same time. Switching between these enabled the bailiff to abuse his power frightfully, but it also provided his political opponents the possibility of finding a stick quickly with which to beat the dog, irrespective of the bailiff's behaviour.

's Ochtends was het een drukte van belang voor het huis van de Haagse baljuw Van Banchem. Wanneer substituut-schout Harman Pals zich bij zijn chef vervoegde, trof hij meestal een menigte prostituées voor diens woning aan, die 'tot in't getal van 30: 40: 50: en meer 't sijnen huijse quamen [...], ja dat het gebeurt is dat wel 60 hem tegemoet gecomen sijn aff en aen gaende aen en van 't huijs vanden bailliu, even als offmen daer te biecht ginck'.¹ In zekere zin was dat laatste ook het geval. De vrouwen deden Van Banchem verslag van overspel, met hen door getrouwde of joodse mannen gepleegd, en kregen voor die informatie betaald.² Soms kregen ze ook opdracht van de baljuw om dergelijke mannen erin te laten lopen. Dit overkwam bijvoorbeeld Jochanan de Lion, een joodse juwelier uit Amsterdam. In juni 1674, zo getuigde deze koopman later voor het Hof van Holland, werd hem gevraagd diamanten te verkopen aan een zekere gravin op de Turfmarkt. Reeds onderweg werd hij bevangen door argwaan: de dame bleek namelijk te wonen bij een 'glaese maecker boven op een kaemer'. Hij dacht: 'sal ick hier een contesse vinden dat kan niet recht weesen daer moet iets van scheelen'.³

1. Nationaal Archief, (verder NA), Archief Hof van Holland (verder HvH), Criminele Papieren (verder CP), inv. nr. 5327, Stukken inzake Johan van Banchem.

2. Ibidem.

Dat had De Lion goed gezien. Vlak nadat hij zijn diamanten had getoond, vertrok de ‘contesse’ en stormden de baljuw en substituut-schout Van Winden de kamer binnen met hun degens in de hand. De baljuw greep de diamanten, terwijl Van Winden de koopman in de arm stak. Ze beschuldigden De Lion ervan met getrouwde vrouwen te ‘bouleren’, en nog wel met de echtgenote van de substituut-schout! Vervolgens dwongen beide heren de koopman met zijn ‘contesse’ in een karos te gaan zitten, die voor de deur klaar stond, reden hem naar het huis van de baljuw en pakten hem zijn juwelen af. De bedoeling was dat De Lion ook nog een obligatie van 6.000 gulden zou tekenen, maar dat weigerde de koopman, hoe hard de baljuw hem ook bij de keel greep. Tenslotte liet die het slachtoffer dus maar gaan, dat meteen zijn beklag deed bij Johan Ruijsch, procureur-generaal voor het Hof van Holland. Hij had ook gehoord, zou De Lion nog aan zijn getuigenverklaring toevoegen, dat Van Banchem met hoeren omging en in Amsterdam in een bordeel gelogeed had.⁴

De baljuw had meer overtredingen op zijn naam staan. Van Banchem zou later beschuldigd worden van misdaden in 23 verschillende categorieën. Het zal wel niemand verbazen dat hij daar uiteindelijk de doodstraf voor tegen zich zou horen eisen. Maar is deze verbazing terecht? Van den Bergh, de eerste die zich systematisch met corruptie onder baljuws heeft beziggehouden, heeft opgemerkt dat er over Van Banchem veel zwaarder werd geoordeeld dan gebruikelijk.⁵ Dat harde oordeel maakt het aannemelijk dat ergens tussen die 23 categorieën misdrijven gedrag verscholen blijft dat door de tijdgenoot buitengewoon corrupt werd gevonden. Daarmee zou het Van Banchemproces bij uitstek geschikt zijn om licht te werpen op de vraag wat voor corruptie-definities er in omloop waren in zeventiende-eeuws Holland, en hoe die definities verschoven. Wanneer dat ons doel is, is een goede casus vinden alleen echter niet genoeg. We hebben ook een analytisch kader nodig dat ons kan helpen vroegmoderne corruptieopvattingen – die mogelijk fundamenteel van de onze verschillen – te begrijpen. Wij maken gebruik van het ‘prismatische bestuursmodel’ van de ontwikkelingsbestuurskundige Fred Riggs.⁶ In dat model worden drie corruptiebenaderingen gecombineerd. Het model is ontwikkeld in de jaren 1960, in de periode van dekolonisatie om te verklaren hoe niet-westerse maatschappijen met hun koloniale erfenis omspringen. Volgens Riggs is het ook bruikbaar voor analyse van vroegmoderne westerse maatschappijen.

---

3. Ibidem.

4. Ibidem; NA, HvH, CP, inv. nr. 5328, Stukken inzake Johan van Banchem en L. Ph. C. van den Bergh, ‘De baljuwen’, in: R.C. Bakhuizen van den Brink, L. Ph. C. van den Bergh en J.K.J. de Jonge (eds.), *Het Nederlandsche Rijks-archief. Verzameling van onuitgegeven oorkonden en bescheiden voor de geschiedenis des vaderlands* 1 (Den Haag 1857) 235-303, 256.

5. Van den Bergh, ‘De baljuwen’, 280.

6. Fred W. Riggs, *Administration in developing countries: the theory of prismatic society*. D.D. McKean (ed.) (Boston, Mass. 1964).

Onze centrale vraag is of het model ons met behulp van de zaak van Van Banchem meer inzicht biedt in vroegmoderne corruptie.

Het 'prismatische bestuursmodel'

Riggs is van mening dat traditionele maatschappijen weinig structuren kennen, die echter veel functies vervullen. Moderne maatschappijen kennen juist veel structuren, die ieder weinig functies hebben. Functies die in een traditionele maatschappij bijvoorbeeld door een gezin worden vervuld – zoals voedsel produceren en onderwijs geven – zijn in moderne samenlevingen uitbesteed aan bedrijven en scholen.

Tussen de moderne en de traditionele samenleving – uiteraard ideaaltypisch bedoeld – bestaat de 'prismatische maatschappij'. Dit is een samenleving waarin de functionele specialisatie die tot de moderne maatschappij zal leiden zich aan het voltrekken is. Sommige moderne structuren komen er wel in voor, terwijl andere ontbreken. Waar moderne structuren voorkomen, bestaan ze in een traditionele omgeving, die hen in hun functievervulling beïnvloedt. Bovendien vervullen traditionele structuren veel van de functies, die de moderne structuren heten uit te oefenen, terwijl omgekeerd modern lijkende structuren allerlei uiterst traditionele functies kunnen hebben, die niet uit de regels zijn te halen. Kenmerkend voor de prismatische samenleving is daarom het grote verschil tussen de functies die structuren formeel hebben, en de functies die ze in werkelijkheid vervullen, een verschijnsel dat Riggs 'formalisme' noemt.

Riggs beschouwt de prismatische samenleving niet als een fase tussen de traditionele en moderne samenleving in. De prismatische samenleving heeft een eigen karakter dat doorwerkt in alle structuren en functies waaruit ze bestaat. Prismatisch bestuur is onderworpen aan onpersoonlijke, 'bureaucratische' normen in een maatschappij die juist werkt op zeer persoonlijke grondslag. Dat betekent dat de functionarissen die er in werkzaam zijn heen en weer worden geslingerd tussen de twee waardenstelsels. Dit normdualisme beperkt zich niet tot overheidsfunctionarissen. De prismatische burger lijdt er ook aan, wat betekent dat hij enerzijds eist dat het bestuur de eigen regels volgt, maar anderzijds zijn uiterste best doet om de regels te ontduiken, en volstrekt cynisch is over het bestuur.

Volledig gesalarieerd zijn prismatische bestuurders niet, dat staan de belastingopbrengsten niet toe, maar bezoldiging gaat ook niet meer uitsluitend via de opbrengst van het ambt. Ze neemt een hybride karakter aan. Dat betekent dat bestuurders hun remuneratie deels zelf bij elkaar moeten scharrelen via een al dan niet officieel leges- of stukloonsysteem. Omdat functionarissen veel geld nodig hebben om hun positie te verkrijgen en te behouden, omdat ze bovendien grote uitgaven moeten doen om hun status op te houden, is de prikkel om hun ambt op commerciële manier uit te baten groot.

Prismatische functionarissen werken in een systeem dat op weg is naar meritocratische selectie, een systeem dus waarin kwaliteiten voortdurend bewezen moeten worden, maar dat nog veel trekken heeft van statustoekenning op grond van aangeboren eigenschappen. Ze lijken dus benoemd te zijn op grond van een onpersoonlijk ‘contract’, maar danken hun functie eigenlijk aan aangeboren ‘status’. Die tegenstrijdige legitimatie voor hun functioneren leidt ertoe dat ze een positie tussen beide waardensystemen innemen. Ze hechten een belang aan ‘rang’, die op meritocratische gronden verworven is of lijkt te zijn, maar vervolgens als een soort bezit beschouwd wordt. Er hoeft immers niet voortdurend gepresteerd te worden om de rang te behouden. Het belang van aangeboren status leidt daarnaast tot een sociale tweedeling binnen prismatische instellingen. De hogere overheidsfuncties zijn uitsluitend beschikbaar voor lieden van hoge geboorte, die vervolgens wel op basis van kwaliteit worden geselecteerd. De ondergeschikte functies zijn toegankelijk voor lieden van lagere geboorte, en worden op basis van patronage verleend. Voor de burger heeft de nog niet verdwenen statustoekenning op grond van aangeboren eigenschappen ook consequenties: ze leidt tot ongelijke behandeling, en ongelijkwaardigheid voor de wet.

Bij de benoeming van prismatische functionarissen zijn loyaliteit en vaardigheid in het ten behoeve van hun patroon gebruiken van macht doorslaggevende selectiecriteria. Bij gelijke geschiktheid hebben familieleden de voorkeur, want hun loyaliteit is bijna gegarandeerd. Omdat bestuurders uit een kleine groep worden gerekruteerd lijken de gezagsverhoudingen binnen prismatisch bestuur op die tussen vader en zonen (soms zijn ze dat ook letterlijk). Vanzelfsprekend wordt er niet makkelijk ontslagen vanwege incompetentie. Wel is er binnen bestuursinstellingen sprake van voortdurende machtsstrijd, maar vooral *tussen* instellingen is die hevig. Het niet op elkaar afgestemd zijn van structuur en functie veroorzaakt immers allerlei overlappingsen, waardoor voortdurende competentiegeschillen tot een van de belangrijkste kenmerken van prismatisch bestuur kunnen uitgroeien. Het persoonlijke karakter van het bestuur draagt daar nog toe bij. Conflicten ‘in de zakelijke sfeer’ houden is er niet mogelijk, wat betekent dat ze ernstig uit de hand kunnen lopen. Juist daarom hechten prismatische bestuurders een groot belang aan demonstratief vertoon van beleefdheid.

Het grote verschil tussen wet en praktijk, kenmerkend voor prismatisch bestuur, is een consequentie van het niet op elkaar aansluiten van structuur en functie. Wanneer de wet haaks staat op de normen van de maatschappij wordt hij onuitvoerbaar. Is eenmaal duidelijk geworden dat regels echt niet te handhaven zijn, dan reageert het prismatische bestuur door nog meer regels te maken, die ook niet afdgedwongen kunnen worden. Zo wordt de kloof tussen wet en werkelijkheid steeds groter. Dergelijke verschijnselen leiden tot én letterknechterij én tot het niet uitvoeren van wetten. Dit zijn reacties die tegelijkertijd voor kunnen komen en zelfs toegepast kunnen worden op hetzelfde

probleem. Intussen moeten burgers en bestuurders wel manieren vinden om rond de niet-handhaafbare formele wetten heen te komen. Dat doen ze door informele wegen te bewandelen, terwijl ze een formele façade handhaven. Gedegen kennis van de formele regelgeving, en van de realiteit die erdoor worden versluierd, zijn van levensbelang voor iedereen die met het bestuurlijke apparaat in aanraking komt.

Riggs combineert in zijn model een Weberiaans-ideaaltypische en een structureel-functionalistische benadering van corruptie. Daar blijkt ook nog een neoklassiek perspectief aan toe te voegen te zijn. Het is mogelijk om één van de elementen uit Riggs' model, normdualisme, te gebruiken om te onderzoeken hoe prismatische ambtenaren omgaan met de rolconflicten waarin ze door dat verschijnsel terechtkomen.⁷ Voor het vroegmoderne Nederland kunnen we rolconflicten verbinden met de eisen van de ontluikende, onpersoonlijke bureaucratie enerzijds, en met die van de zeer persoonlijke 'face-to-face cultuur' anderzijds. Dit is de cultuur waarbinnen eer en reputatie een grote rol speelden bij het waarborgen van de maatschappelijke orde en 'infamatie' een van de voornaamste sanctiemogelijkheden van de overheid was.⁸ In de hierna volgende analyse van de zaak Van Banchem willen we echter ook de overige elementen van Riggs' model benutten. Die vormen immers een geheel, waarvan 'normdualisme' en 'rolconflicten' slechts een onderdeel uitmaken. Juist het geheel heeft een verklarende waarde.

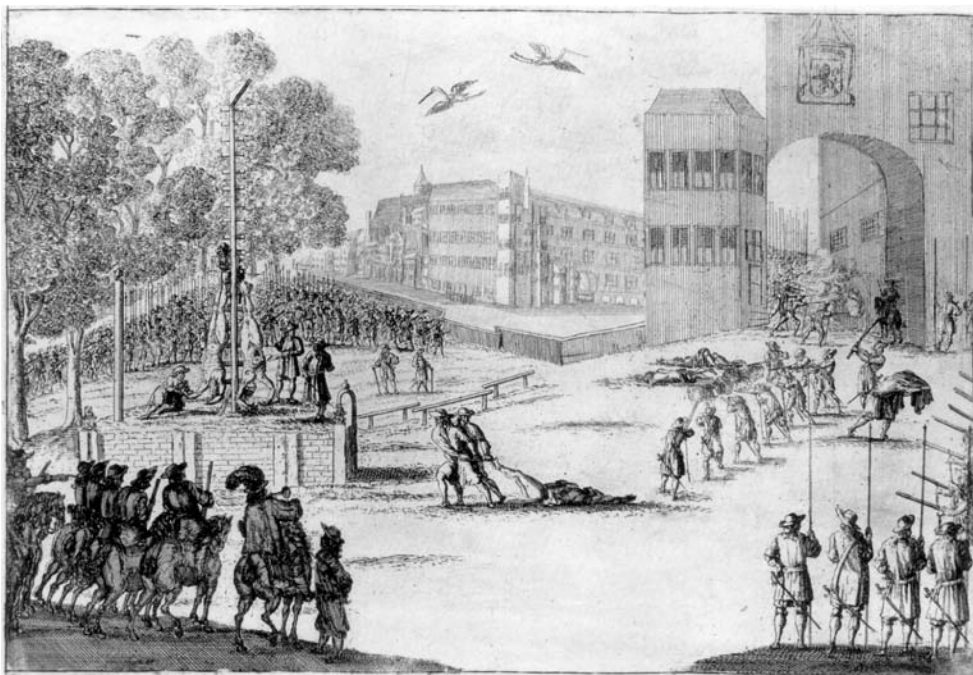
De aanklacht tegen Johan van Banchem (1615-1694)

Johan van Banchems aanstelling als baljuw van Den Haag in 1672 had te maken gehad met zijn steun aan Willem III. Er zijn zelfs aanwijzingen dat hij betrokken was bij de moord op de De Witten.⁹ Met zijn benoeming kreeg hij de aantrekkelijkste functie in handen die Den Haags lokaal bestuur te bieden had. De baljuw was niet alleen officier van justitie en hoofd van politie, in Den Haag kon hij zich tevens uitgebreide bestuurlijke bevoegdheden aanmeten. Eigenlijk speelde deze functionaris een grotere rol dan de burgemeesters. Bovendien werd hij uitstekend bezoldigd, maar een vast salaris ontving hij

7. Dat doet Robert M. Price in zijn *Society and bureaucracy in contemporary Ghana* (Berkeley [etc.] en Londen 1975).

8. Voor de 'face-to-face cultuur' zie Lotte C. van de Pol, 'Prostitutie en de Amsterdamse burgerij: eerbegrippen in een vroegmoderne stedelijke samenleving', in: Peter te Boekhorst, Peter Burke en Willem Frijhoff (eds.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850: een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel en Heerlen 1992) 179-218, 179-181, 184, 186, 190-191.

9. Herbert H. Rowen, *John de Witt, grand pensionary of Holland, 1625-1672* (Princeton, NJ 1978) 879, 889.

Afb. 1. Spiegel van Staet, en Recht van Burgers (Foto Haags Gemeentearchief, 's-Gravenhage). Ieder zijn recht? Mr. Johan van Banchem had zijn aanstelling als baljuw van Den Haag in 1672 deels te danken aan zijn rol bij de moord op de De Witten, zoals hier afgebeeld, op de Plaats voor de Gevangenpoort (rechts). Van 1676, het begin van zijn eigen proces, tot aan zijn dood in 1694 zou hij hier vrijwel onafgebroken gevangen zitten.

niet. De inkomsten van de baljuw waren afkomstig uit een gedeelte van de boetes die hij mocht houden, en uit recognitiegelden die overheidsfunctionarissen hem betaalden, wanneer ze in dienst traden. Daar stonden uitgaven tegenover. Jaarlijks moest er pacht betaald worden voor het bekleden van het ambt,¹⁰ en net als elke baljuw kon Van Banchem aansprakelijk gesteld worden voor de kosten van voorarrest, wanneer die niet op de gevangene te verhalen waren. Daarnaast kon hij, wanneer hij bewezen onrechtmatig had opgetreden, veroordeeld worden tot het betalen van een schadevergoeding.¹¹

10. Van den Bergh, 'De baljuwen', 246-247; F. Ossewaarde, 'Het Haagse baljuwsambt 1585-1795. Hatelijk ampt of principaal officie?', in: *Jaarboek Die Haghe (JDH)* (1989) 19-45, 22-24.

11. Rudolf Hendrik Hartog, *Onrechtmatige overheidsdaden in de Republiek der Verenigde Nederlanden: een onderzoek naar de toenmalige rechtspraktijk* (Deventer 1971) 28; Veronique Verhaar en F. van den Brink, 'De bemoeienis van staat en kerk met overspel in het achttiende eeuwse Amsterdam', in: Sjoerd Faber (ed.), *Nieuw licht op oude justitie* (Muiderberg 1989) 64-93, 70.

De manier waarop functionarissen als Van Banchem bezoldigd werden, speelt een grote rol in historisch corruptieonderzoek. Verschillende auteurs hebben terecht opgemerkt dat de vroegmoderne overheid probeerde een bureaucratie op te richten in een maatschappij die dat fiscaal nog niet aankon. Ze stelde regels waaraan ambtenaren zich moeten houden, maar was niet in staat om hun vaste salarissen te betalen. De overheid moest daarom haar toevlucht nemen tot bezoldiging via percentages van boetes, tot betaling per verrichting door het publiek, tot verpachting van ambten, en tot de zogenaamde ‘composities’: het was baljuws toegestaan bepaalde overtredingen per transactie af te doen en de opbrengst te houden. Het gevolg van zulke – volgens Riggs bij uitstek prismatische – oplossingen was dat het moeilijk werd om de regels die de overheid wilde stellen, ook te handhaven.¹² Vooral de composities waren een zwak punt. Hoewel er regels voor waren, bijvoorbeeld dat componeren bij de schepensbank gemeld moest worden, en dat het maar bij een beperkt aantal overtredingen mogelijk was, was de grens met afpersing vaag. Dat bezwaar werd destijds ook al gevoeld. Bovendien leefde er de angst dat onrechtmatig componeren ertoe kon leiden dat bepaalde misdaden niet serieus meer vervolgd zouden worden, omdat ze afkoopbaar waren geworden.¹³

Praktijken als componeren en betaling via boetes leverden risico's op voor het publiek, maar waren voor baljuws evenmin ongevaarlijk. Dat dergelijke functionarissen een persoonlijk financieel belang hadden bij het welslagen van een strafvervolgung maakte hen immers kwetsbaar voor de beschuldiging van knevelarij. Zelfs wanneer er op het optreden van een baljuw niets aan te merken was, gesteld dat een dergelijk functioneren al tot de mogelijkheden behoorde, dan was er altijd wel een boete of compositie te vinden, die uit te leg-

---

12. Robin Theobald, *Corruption, development and underdevelopment* (Basingstoke [etc.] 1990) 20-33, 40-44; Pranab Bardhan, 'Corruption and development: a review of issues', in: *Journal of Economic Literature* 35 (1997) 1320-1346, 1339; Leslie Holmes, 'Corruption, weak states and economic rationalism in central and Eastern Europe'. Paper gepresenteerd op de 9th International Anti-Corruption Conference, Durban 1999, 16; Wolfgang Schuller, 'Probleme historischer Korruptionsforschung', in: *Der Staat: Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte* 16 (1977) 373-392, 380-381, 391; R.M., Dekker, 'Corruptie en ambtelijke ethiek in historisch perspectief', in: *De Gids* 149:2 (1986) 116-121; Koenraad W. Swart, 'The sale of public offices', in: Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston en Victor T. le Vine (eds.), *Political corruption: a handbook* (New Brunswick, NJ, [etc.] 1989) 87-99, 88.

13. Verhaar, 'De bemoeienis', 71, 74-78; Van den Bergh, 'De baljuwen', 238-240, 251-258, 267-268; Frits M. van der Meer en Jos C.N. Raadschelders, 'Mal-administration in the Netherlands in the 19th and 20th centuries', in: Seppo Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government* (Amsterdam 2003) 179-196; Sandra van der Burg, 'Corruptie onder baljuws. Een onderzoek naar het recht in de zeventiende eeuw', in: *Opossum* 22/23 (1996) 15-27, 16-17; L. Hovy, 'Schikking in strafzaken in Holland tijdens de Republiek', in: *Nederlands Archievenblad* 84 (1980) 413-429.

gen was als afpersing. Er werden dus nogal wat baljuws op de vinger getikt.¹⁴ Lang niet elke aanklacht leidde echter tot een veroordeling. Waarschijnlijk begrepen de raadsheren heel goed in welk spanningsveld baljuws opereerden. Af en toe luidden problemen rond de bezoldigingswijze echter wel degelijk serieuze strafzaken in, zoals in het geval van Van Banchem.

Hoewel Van Banchem pas in 1676 werd aangeklaagd, was procureur-generaal Johan Ruijsch al in 1673 met een onderzoek naar de baljuw begonnen.¹⁵ In een conflict om de rechtsmacht tussen beide heren – Ruijsch was tevens advocaat-fiscaal van de Staten van Holland – had Van Banchem de fiscaal met veel machtsvertoon van het stadhuis verwijderd, waardoor een heus opstootje was ontstaan. Daarmee had hij zich uiterst onrespectvol betoond tegenover Ruijsch persoonlijk, hem in zijn ambt beledigd en tevens de autoriteit van de Staten aangetast. Ruijsch klaagde bij de Staten, die hem doorverwezen naar het Hof van Holland, waarvoor Ruijsch als procureur-generaal werkzaam was. Dat gaf de beledigde magistraat opdracht vervolging in te stellen, en ook de andere klachten over de Haagse baljuw te onderzoeken.

Het Hof van Holland was dus al bezig met een onderzoek naar Van Banchem, toen het een half jaar later weer met hem in aanraking kwam in de zaak Anna Clignet. Deze Leidse vrouw werd bedrogen door haar echtgenoot Jacob Claeijsens, die tevens haar bezittingen verduisterde. Ze wist hem te betrappen op overspel. Dit gaf haar grond voor een echtscheiding en daarmee herstel van haar reputatie en bezit. Tegen de afspraken in had de baljuw Claeijsens echter laten lopen.¹⁶ Samen met haar broer, de Leidse postmeester Nicolaes, spande Anna vervolgens een rechtszaak tegen de baljuw aan, die ze won.¹⁷ In de aan-

14. Van den Bergh telt 143 zaken tegen deze categorie functionarissen in het archief van het Hof van Holland, en noemt hen de meest vervolgd groep die hij er in heeft gevonden: Van den Bergh, 'De baljuwen', 235-236. Een door ons uitgevoerde telling komt dicht in de buurt van die van Van den Bergh.

15. Tenzij anders vermeld, is het materiaal over het Van Banchemproces afkomstig uit NA, HvH, CP, inv. nr. 5327-5328 en NA, HvH, inv. nr. 5657, Registers van criminele sententies, 1663-1688, fo. 135ro-150ro, 26 november 1680. De misdaden van de baljuw worden ook beschreven in Ossewaarde, 'Het Haagse baljuwsambt', 29, 36-38 en Van den Bergh, 'De baljuwen', 238-240, 251-258, 267-268.

16. Haags Gemeentearchief (verder HGA), Oud-Archief (verder OA), inv. nr. 768, Notulen van de conferentiën gehouden tussen het Hof van Holland en de Magistraat van Den Haag, 1670-1719, fo. 8ro, 12 april 1674. Zie Manon van der Heijden, *Huwelijk in Holland: stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht, 1550-1700* (Amsterdam 1998) 53, 146, 229-230 over verlating als grond voor echtscheiding, de strafbaarheid van het gedogen van overspel door de eigen huwelijkspartner, en over ruzies over inventarissen van huwelijks goederen.

17. HGA, OA, inv. nr. 768, Notulen, fo. 8ro-12ro, 12 tot 14 april 1674; HGA, OA, inv. nr. 9, Resolutiën van Baljuw, Schout, Burgemeesters, Schepenen en Vroedschappen, 1670-1719, fo. 40ro-42vo, 12 en 14 april 1674; HGA, OA, inv. nr. 54, Resolutiën van Baljuw (Schout), Burgemeesters en Schepenen, 1670-1675, fo. 147vo, 12 april 1674 en NA, HvH, inv. nr. 1170, Registers van adviezen, 1672-1674 zaak 192, 31 juli 1674.

loop naar dit proces had Van Banchem tevens de schepenen tegen zich in het harnas gejaagd. Door de gevangene op eigen gezag aan te houden en weer vrij te laten zonder kennisgeving, had hij hen in hun ambtseer gekwetst, net als de procureur-generaal eerder. Ook zij stapten naar het Hof.

De baljuw sloeg terug. Op 18 juli 1674 schreef hij een rekest aan de Staten. Wegens de oorlog was de invoer van Franse wijn verboden. Een aantal Haagse schepenen had echter toch in wijn gehandeld. Omdat het om teveel schepenen ging, en er geen drie te vinden waren die in dit geval recht konden spreken, stelde Van Banchem voor deze zaak aan de bevoegdheid van de plaatselijke rechtbank te onttrekken. Den Haags lokaal bestuur begreep precies wat dat zou betekenen, en besloot een boekje over de baljuw open te doen. Aan de Staten schreef het dat Van Banchem er een gewoonte van maakte om op eigen gezag arrestaties te verrichten, de slachtoffers bij zich thuis op te sluiten, om ze vervolgens af te persen. Het herinnerde aan de zaak Clignet. Verder had de baljuw er een handje van om de besluiten van de schepenenbank te vernietigen, hoewel hij daartoe niet bevoegd was.¹⁸

De relatie met een deel van de Haagse bestuurders was al langer verstoord. Toen het proces tegen Van Banchem eenmaal op gang kwam, bleek hij tijdens een ruzie ten huize van schepen Lesier zelfs zijn degen te hebben getrokken. Eind 1673 was de baljuw met een aantal Haagse bestuurders wat gaan drinken bij Lesier. Ze kwamen te spreken over de gebeurtenissen rond de afgelopen nominatie voor het bestuur van Den Haag. Een kleine factie van zes bestuurders, het 'eeuwig edict' genaamd, had die naar zijn hand weten te zetten, volgens Van Banchem. Hij was er woedend om, en riep 'dat hij seijn leven lang niet soude gedogen, dat sulcke saecken weer soude geschieden, dat het schelmstucken waeren'.¹⁹ Toen Lesier tegen de beschuldigingen protesteerde, ontblootte de baljuw zijn wapen. Was de moeder van de schepenen niet net op dat moment binnengekomen, dan was er zeker meer onheil geschied. Tegelijkertijd speelde er een affaire rond vroedschapzoon Johan de Putter de jonge, die door Van Banchem gegijzeld was, omdat hij tijdens het wachtlopen de baljuw beschuldigd had van overspel. Het Hof had hem uiteindelijk moeten bevrijden.²⁰ Maar met die verhalen zitten we al middenin het proces tegen Van Banchem, middenin de stortvloed van beschuldigingen waarmee de baljuw al gauw werd overspoeld.

23 Categorieën misdaden maakte het Hof ervan, in de opsomming van de feiten die het in 1676 aan de stadhouder stuurde. Van Banchem werd erin onder meer beschuldigd van verzet tegen justitie, schennis van het plakkaat van

18. HGA, OA, inv. nr. 9, Resolutiën, fo. 45ro-48ro, 9 juni tot 19 juli 1674.

19. NA, HvH, CP, inv. nr. 5328.

20. HGA, Archief Notarissen ter standplaats 's-Gravenhage, I (1597-1842), inv. nr. 612, notaris Willem Guldemont, fo. 429ro-429vo, 14 november 1673.

amnestie, meined in de volle raad gepleegd, vervalsing, schending van de jurisdictie van het Hof, afpersing, het opsluiten van verdachten bij de baljuw thuis, het op eigen autoriteit ontslaan van gevangenen, het laten lopen van plegers van doodslag, het gebruik van prostituées om eerbare mannen in de val te lokken en vervolgens af te persen, pogingen vrouwen over te halen om prostituée of hoerenmadam te worden, het terugroepen van verbannen hoeren naar Den Haag, het veranderen van het tuchthuis – en zijn eigen woning – in een bordeel, en tenslotte van het zelf in hoererij leven.²¹

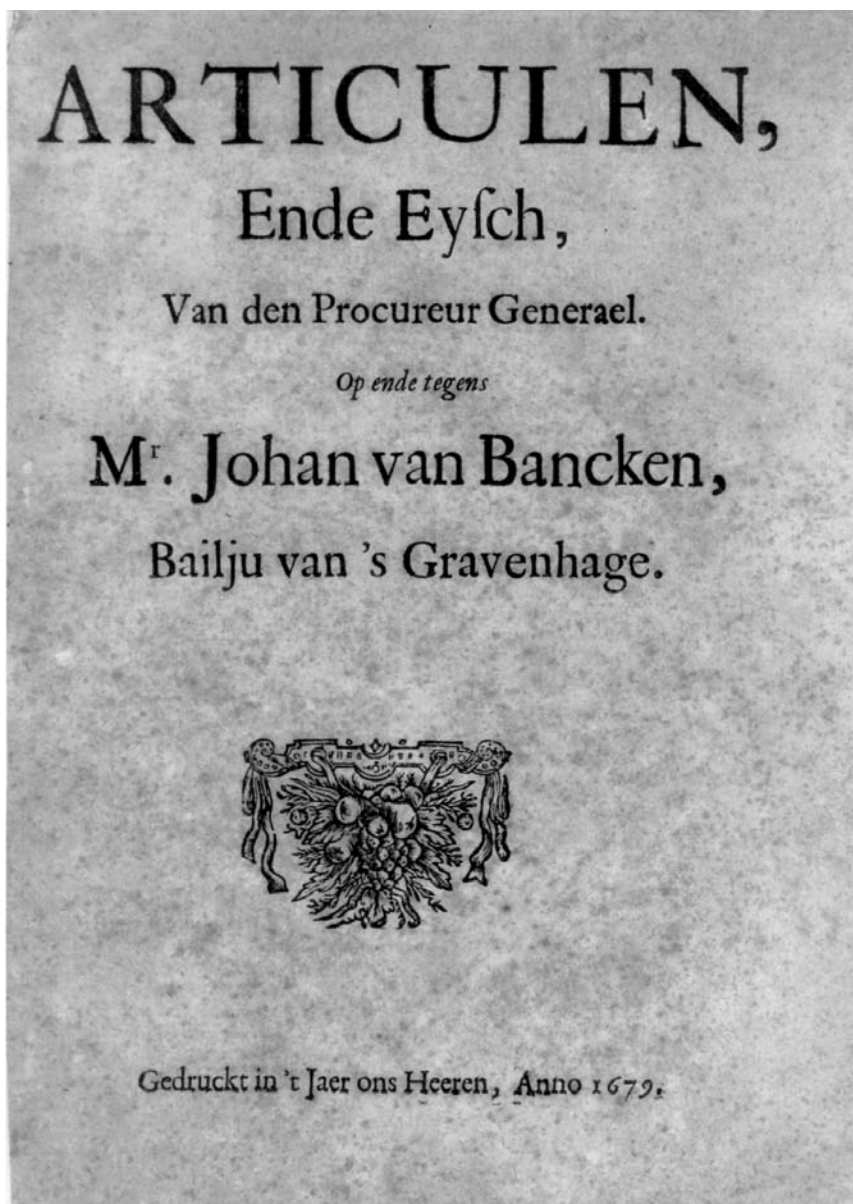
De eis van de procureur-generaal, die opmerkelijk genoeg ook in druk verspreid werd, was natuurlijk veel uitvoeriger.²² Er werden nog meer incidenten genoemd waarbij Van Banchem zijn rechters direct voor het hoofd had gestoten. Den Haag was verdeeld in een gebied waar het lokale bestuur competent was, en een gedeelte waar uitsluitend het Hof op mocht treden. Op die ‘hofgrond’ had de baljuw Aris Cornelisz. Mattaris van Sardam laten arresteren. Hij had zich evenmin ontzien het lijk te schouwen van advocaat Hendrick van Steggere, een ‘suppoost van den Hove’, wat wilde zeggen: iemand die direct onder de rechtsmacht van het Hof viel. Tenslotte had Van Banchem het zelfs bestaan om de wijnkelder van de Kastelenij van den Hove te inspecteren, waar hij helemaal niets te zoeken had.

Veel kenmerkender voor het optreden van Van Banchem was de manier waarop hij met Everard van Ensen omsprong. Deze Doesburgse edelman was opgepakt voor diefstal, maar stond niet terecht. In plaats van hem voor te leiden kwam de baljuw met hem overeen dat hij tegen betaling in vrijheid zou worden gesteld. Hij stuurde vervolgens zijn substituut naar Amsterdam om een zak met papieren en bescheiden op te halen, die Van Ensen toekwam. Daarna had hij Van Ensen laten ontsnappen. Al even onrechtmatig was de invrijheidsstelling van de geweldpleger Dirck Balckenende geweest. Ook een zekere Craijesteijn, die een schipper had verwond, werd op vrije voeten gesteld, nadat zijn moeder honderd ducats had betaald. De eis bevatte meer van dergelijke aanklachten. Ernstiger waren de niet-vervolgde doodslagen, die er in voorkwamen. Zo had de dood van Maerten Bennewits weinig juridische consequenties gehad voor de pleger, evenmin als die van vaandrig Theragon, had de man van mevrouw Minne, die Van Banchem behulpzaam was met het betrappen van overspeligen, straffeloos iemand vanuit zijn venster kunnen

---

21. Met het placcaet van amnestie van 27 september 1672 werd alles vergeven wat er tijdens de wetsverzetting van dat jaar was gebeurd. Wie het gezag opnieuw aantastte, in woord of daad, kon echter de doodstraf verwachten, zie S. van Leeuwen, *Groot placcaet-boeck ...* 111 (Den Haag 1683) 518.

22. *Articulen, ende eijsch vanden procureur generael op ende tegens Mr. Johan van Bancken, bailju van 's Gravenhage* (1679/1684). Zie verder: W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de Pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek ('s-Gravenhage 1890-1920)* 11, 11679-11682.

Afb. 2. Articulen, ende Eysch ... (foto Haags Gemeentearchief, 's-Gravenhage). De 'Articulen, ende Eysch' uit 1679 tegen mr. Johan van Banchem, onmiddellijk gevolgd door diverse herdrukken, verscheen opvallend genoeg in gedrukte vorm. Probeerden de gerechtelijke instanties zo de publieke opinie te beïnvloeden of was dit pure sensatiezucht? De autoriteiten verboden publicatie en verspreiding van dit pamflet later.

neerschieten, en was er niet eens lijkschouwing gedaan op het lichaam van Jan Gevelmans, die door Cornelis Ponsaer was omgebracht. Simon d'Assignij, de naar Antwerpen gevluchte doodslager van Willem van Aken, had zijn misdaad

met de baljuw gecomponeerd. Terwijl dat speelde had de baljuw ook nog eens valsheid in geschrifte weten te plegen bij het maken van de inventaris van d'Assignijs verbeurde goederen.

Even typerend waren de aanklachten over samenwerking met prostituées. Niet alleen deed Van Banchem niets tegen de vele Haagse bordelen, maar hij probeerde ook eerlijke lieden tot hoerewaarden en hoeren te maken. Wie eenmaal het pad der deugd verlaten had, werd door de baljuw gedwongen aangifte te doen van getrouwde mannen die overspel pleegden en mee te werken aan plannen om dergelijke mannen er in te laten lopen. Van Banchem dreigde de vrouwen met het tuchthuis, om hen zover te krijgen, maar beloonde zijn medewerksters daarnaast met geld, eten, wijn, medische verzorging, het betalen van huishuur, juridische bijstand en leningen. Verbannen hoeren mochten van de baljuw naar Den Haag terugkeren, wanneer ze voor hem wilden werken. Van Banchem duldde overspel in zijn eigen huis, tuin en tuinhuis, en in het tuchthuis, maar maakte vooral gebruik van een netwerk van lieden die gelegenheid gaven. De bedoeling was dat de baljuw, zijn zoon, of zijn substitoot, de overspeligen vervolgens betrapten om hen onder bedreiging van publieke infamatie obligaties ter waarde van grote sommen af te persen. Dat moet een lucratieve bezigheid zijn geweest voor Van Banchem, want de bedragen konden oplopen tot zesduizend gulden.

Wilden de heren niet betalen, dan liepen ze het risico opgesloten te worden in het tuchthuis. Wie daar eenmaal in terechtgekomen was, zag zijn reputatie voorgoed bedorven, zodat het dreigement alleen al genoeg was om betrapte mannen tot betaling te krijgen. Een tweede reden voor het gebruik van het tuchthuis was dat het Hof er niet competent was, zodat de baljuw er zijn gang kon gaan. Nog veel gemakkelijker ging dat wanneer hij gevangenen bij zich thuis opsloot, wat geregeld voorkwam. Dergelijke detenties konden zeven of acht dagen duren. Een onderwerp dat frequent voorkwam in pamfletten tegen baljuws was de beschuldiging van hoerenloperij. Ook Van Banchem werd beschuldigd van het misdrijf waarvoor hij anderen vervolgde.

Nadat vervolging tegen hem was ingesteld, verdedigde de baljuw zich met ontoelaatbare middelen. Een aantal van de getuigen dwong hij valse verklaringen af te leggen. Zijn knecht Jan van Kemp had hij zelfs met wapengeweld bedreigd. Toen Van Banchem, hangende het proces uit zijn ambt was geschorst, had hij geprobeerd de schutterij te laten interveniëren. Hij had een rekest opgesteld, op naam van de schutterij, dat hij aan het Hof wilde laten aanbieden. Bovendien had de baljuw er een gewoonte van gemaakt zijn tegenstanders in politieke zin verdacht te maken. Zo had hij gezegd dat: 'den Raedt [...] van de Loevesteynsche factie' was. 'Den eenen moet oom, d'andere neef seggen van de Witten, ende Fannius moet oom seggen van die duyvelsche schelmen, die 't landt verraden hebben'. Die praatjes strooide de baljuw ook in groter gezelschap rond. Speciaal gebeten was de baljuw op de fiscaal en op Den Haags secretaris Anthony de Veer. Zolang die in de regering zaten, zou het

niets worden. Ze waren erger dan de De Witten, maar Van Banchem had iemand erop uit gestuurd ‘om den fiscael voor den duyvel te helpen’.²³

Het proces

Beide partijen – de procureur-generaal en de baljuw – waren al vanaf 1673 in de weer met de voorbereidingen van wat overduidelijk op een proces moest uitlopen. Niet gerust op een goede afloop, besloot Van Banchem al in 1674 bij de stadhouder om interventie te vragen. Twee van de raadsheren van het Hof meldden in ieder geval in de vergadering ‘dat zij sijn hoogheijt hadden kennisse gegeven vande gelegentheijt vande zaeck vanden bailliu van Banchem ende dat de predicanten hadden voorgenomen hem van het avontmael des heeren te houden, waer op sijn hoogheijt antwoorde dat hem leet was dat hij sulcke dingen van hem hoorde, dat hij hem altijd hadde bemint, om dat hij sijn huijs altoos hadde voorgestaen, dat hij van Banchem zoude ontbieden ende dan den Hove sijn bedencken soude laten toecomen’.²⁴ Daarop bleef de zaak voorlopig hangen.

In de kerkenraadnotulen, waarnaar de raadsheren verwezen, kwam de naam van de baljuw inderdaad steeds vaker voor. Vanaf 1 november 1673 werd hij er in gemaand strenger op te treden tegen bordelen. Op 11 januari 1675 besloot de kerkenraad de baljuw door een predikant ‘bij raadgeving te [laten] persuaderen zich te abstinieren van het avondmaal voor dese gansche bediening’. Op 5 april werd hem het avondmaal ontzegd. Pas zeven maanden later werd hij weer toegelaten. Zou hij weer in gebreke blijven, dan zou er overgegaan worden tot censuur.²⁵

Voor Willem III lijkt Van Banchems publieke aanvaring met de kerkenraad een belangrijk argument te zijn geweest om hem niet meer te protegeren. Stadhoudelijke interventie zorgde er waarschijnlijk wél voor dat de zaak tegen de baljuw een tijdje opgeschort moest worden. Tot het horen van Van Banchem kwam het pas in april 1676. Op 24 juli van dat jaar werd hij geschorst als baljuw. Uiteraard liet Van Banchem het daar niet bij zitten. Hij ging in beroep bij de Hoge Raad – Hollands andere hoogste rechtscollege – die prompt in een jurisdictieconflict verwickeld raakte met het Hof. De Staten verklaarden echter dat appelleren in deze fase van de procedure nog niet aan de orde was, zodat Van Banchem op 25 januari 1677 geconfronteerd kon worden met de getuigen en verhoord kon worden door het voltallige Hof. De baljuw ontkende alles, zelfs zaken die hij eerder had toegegeven, zodat het Hof tot tortuur moest

23. NA, HvH, inv. nr. 5657, Registers, fo. 13510-15010, 26 november 1680.

24. NA, HvH, inv. nr. 284, Resolutieboeken, 1674-1685, fo. 7v0, 21 december 1674.

25. HGA, Archief van de kerkenraad der Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage, inv. nr. 4, Notulen kerkenraad, 1673-1701, fo. 4v0-5410, 1 november 1673 tot 11 oktober 1675.

besluiten. Van Banchem werd in de Gevangenpoort op scherper examen gehoord, maar bleef ontkennen. Hij was, als de meeste verdachten in strafzaken, in een extra-ordinair proces terechtgekomen, wat betekende dat hij geen recht had op professionele hulp om zijn verdediging te voeren, dat hij geen inzage kreeg in de stukken, en dat hij gemarteld kon worden. Als een verdachte de tortuur echter doorstond, “verdiende” hij een *ordinair* proces en dus recht op verdediging en hoger beroep’, zoals Egmond het uitdrukt.²⁶ De baljuw, die tot dan toe vrijwel rechteloos was geweest, maakte prompt aanspraak op een procureur, en op inzage in de stukken. Zijn verdediging mocht echter niet baten. Op 26 november 1680 werd de baljuw ter dood veroordeeld. Verder werd hij meinedig en infaam verklaard, moest hij een schadevergoeding betalen van 30.000 gulden wegens al zijn afpersingen, en verbeurde hij de rest van zijn bezit; een opvallend hard vonnis, volgens Van den Bergh.²⁷ Uiteraard ging Van Banchem in beroep bij de Hoge Raad. Die mogelijkheid had hij gekregen, nu zijn proces volgens de ordinare procedure was gaan lopen.

De baljuw had zich als een leeuw geweerd. Tijdens de verhoren ontkende hij bijna alles. Op veel van de beschuldigingen antwoordde hij ook dat zijn geheugen hem in de steek liet. Af en toe ging hij echter tot de aanval over: op 8 april 1677 beschuldigde hij een van zijn ondervragers, raadsheer Fagel, van kwade trouw. Die zou als patroon van een aantal lokaal Haagse bestuurders erop uit zijn de baljuw te vernietigen, zodat hij een van zijn cliënten, zijn familielid Johan Rosa, met diens ambt kon begiftigen; aantijgingen die Fagel zó raakten, dat hij niet meer over te halen was nog mee te doen aan het verhoren van de baljuw. Later zou Van Banchem ook raadpensionaris Fagel, broer van de raadsheer, hiervan beschuldigen.²⁸ De martelingen, die dusdanig ernstig waren dat Van Banchem ‘van peijne sigh niet conde reppen of roeren’, doorstond de baljuw glansrijk.²⁹ In beroep gaan tegen zijn schorsing was, zoals we al gezien hebben, een andere strategie waarmee Van Banchem zich tegen het Hof verweerde. Een laatste methode om het proces op te houden, was het sturen van een brief aan de stadhouder. Van Banchem schreef Willem III dat hij

26. Florike Egmond, ‘Recht en krom: corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de vroegmoderne Nederlanden’, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 116:1 (2001) 1-33, 18-20.

27. Van den Bergh, ‘De baljuwen’, 280.

28. NA, HvH, inv. nr. 284, Resolutieboeken, fo. 94v0, 16 maart 1677 en Gemeentearchief Amsterdam (verder GAA), Archief Burgemeesters (verder AB), inv. nr. 5028, Portefeuille 498 C II, Stukken betreffende de aanslag op burgemeester Coenraad van Beuningen, 1684-1685, attestatie notaris François Tixerandet, 29 maart 1684. Over de familierelatie tussen de Fagels en de Rosa’s: P.C. Molhuysen, P.J. Blok en Fr. K.H. Kossmann (eds.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* III (Leiden 1914), 382-394 en N.M. Japikse, *Het archief van de familie Fagel* (’s-Gravenhage 1964), 37-40.

29. NA, HvH, inv. nr. 284, Resolutieboeken, fo. 95v0, 13, 21 en 25 mei 1677.

verwikkeld was geraakt in een competentiegeschil met de procureur-generaal die nu zijn positie gebruikte om de rekening met de baljuw te vereffenen. Willem III vroeg het Hof op 10 juli 1676 om uitleg, die het graag verschaft. Veertien dagen later meldde het Hof dat Van Banchem als baljuw was geschorst, dat burgemeester Johan Rosa als waarnemend baljuw werd gebruikt, en vroeg het de stadhouder wie hij als provisioneel baljuw aangesteld wilde zien. Het werd Rosa.³⁰ De baljuw ging echter in beroep, en op 27 februari 1683 vroeg hij zelfs om voorlopige invrijheidsstelling, zodat hij een betere gelegenheid had om zijn verdediging te voeren. De Hoge Raad, die bang was dat Van Banchem de vlucht zou nemen, durfde dat niet aan.³¹ Deze vrees was terecht, naar later zou blijken. In de nacht van 4 op 5 maart 1684 ontsnapte de voormalige baljuw, om twee weken later in Amsterdam gearresteerd te worden op verdenking van het beramen van een moordaanslag. Een half jaar later was hij weer in Den Haag terug, waar hij hangende zijn beroep tien jaar later zou overlijden.³²

Prismatisch bestuur?

Dat de zaak Van Banchem politieke kanten had, is al gebleken. De baljuw had de zoon van de ene vroedschap opgesloten, had in het huis van een andere vroedschap zijn degen getrokken tijdens een ruzie, en had geprobeerd schepen die zich tegen hem keerden te vervolgen wegens smokkel. Links en rechts strooide hij beschuldigingen rond: wie hem in de weg liep was staatsgezind, betrokken bij kuiperij, of benadeelde Van Banchem om een cliënt vooruit te helpen. Tegelijkertijd riep hij de hulp in van zijn eigen patroon, de stadhouder, wanneer zijn tegenstanders hem in de hoek dreven. Hoe zat het politieke spel, waarvan al deze gebeurtenissen deel uitmaakten, nu in elkaar?

Toen in 1672 in Den Haag de wet werd verzet, bleven maar vier bestuurders zitten. Onder de nieuwbenoemden waren zeven schuttersofficieren: vier kapiteins en drie vaandrags. De schutterij had bij de regeringswisseling een belangrijke rol gespeeld en zelfs een eigen nominatie gedaan. Die werd door de prins tot op zekere hoogte gevolgd, getuige de benoeming van bijvoorbeeld Van Banchem, maar niet helemaal. Zo kwam Anthony Pieteron – die met de latere baljuw een dubieuze rol gespeeld zou hebben bij de moord op de De Witten – niet in de magistratuur, al werd hij wel tot kolonel van de schutterij

30. NA, HvH, inv. nr. 436, Registers van de missiven van en aan de stadhouder: 1672-1694, fo. 103v0-106v0, 10 en 24 juli 1676; NA, HvH, inv. nr. 284, Resolutieboeken, fo. 83v0, 24 juli 1676 en HGA, OA, inv. nr. 55, Resolutiën van Baljuw (Schout), Burgemeesters en Schepen, 1675-1683, fo. 13r0 en 30r0, 29 juli 1676 en 1 november 1677.

31. NA, Archief Hoge Raad, inv. nr. 659, Resoluties tot de sententies, 1686-1689, 27 februari 1683.

32. Ossewaarde, 'Het Haagse baljuwsambt', 29, 36-38.

benoemd. Van Gelder vertelt dat de toestroom van schuttersofficieren leidde tot een definitieve verandering in de verhouding tussen de drie colleges die Den Haags lokaal bestuur uitmaakten. Werd de vroedschap voorheen gevormd door oud-burgemeesters en oud-schepenen, nu werd het een juniorenfunctie, althans voor die vroedschappen die er in slaagden om tot de andere twee colleges door te dringen. Vaak kwam dat niet voor, want burgemeesters en schepenen, die vooral uit vertegenwoordigers van de oude regeringsfamilies bestonden, sloten zich na 1672 af voor instroom uit de vroedschap. Bovendien hielden ze dat college zoveel mogelijk buiten de besluitvorming.³³ Tot permanente schuttersinvloed in de lokale politiek kwam het zo natuurlijk niet. Af en toe vochten de mannen van '72 echter terug, onder aanvoering van hun aanzienlijker voormannen. Tot woede van burgemeesters en schepenen probeerden de verzamelde schutterskapiteins in 1674 Anthony Pieterse tot burgemeester benoemd te krijgen.³⁴ Toen ze twee jaar later door Van Banchem te hulp werden geroepen, leidde dat tot nog veel bozere reacties.

Het proces tegen de baljuw moet, naar ons idee, gedeeltelijk gezien worden als een politieke afrekening, een van de manieren waarop de oude regeringsfamilies zich tegen invloed van nieuwe bestuurders verdedigden; als we Van Banchem zelf mogen geloven, zelfs met behulp van de raadpensionaris wiens broer eigen plannen had met het Haagse baljuwsambt. Uiteraard riep de voorman van de *homines novi* dan de hulp van de stadhouder in, aan wie de hele groep haar benoeming dankte. Daarnaast wendde de baljuw in de politieke strijd de bevoegdheden aan die zijn functie met zich meebracht: hij probeerde te vervolgen wegens wijnsmokkel of seksueel wangedrag.

Elke baljuw was in principe voor corruptie te vervolgen. Bezoldiging via gedeelten van de boetes, praktijken als componeren, de noodzaak om betaalde informanten te gebruiken onder het verbod te provoceren, maakten het gemakkelijk een stok te vinden om deze functionarissen mee te slaan. Of een aanklacht tot sancties leidde, was gedeeltelijk een politieke vraag. Sommige baljuws die inderdaad gestraft werden, moeten vooral als verliezers van een politieke strijd gezien worden. Daarmee is niet gezegd dat ze ook altijd schone handen hadden; in het geval van Van Banchem bijvoorbeeld, lijkt dat erg onwaarschijnlijk. Bovendien zegt ook een onterechte beschuldiging, waarachter puur politieke redenen liggen, veel over corruptieopvattingen. Zo'n aanklacht moest namelijk wél gemotiveerd worden en daaruit is op te maken wat de

33. H.E. van Gelder, 'Schutterij en magistraat in 1672', in: *JDH* (1937) 58-80. Over Pieterse's rol tijdens de lynchpartij, zie Abraham de Wicquefort, 'Mémoires sur la guerre faite aux Provinces-Unies en l'année 1672. J.A. Wijnne (ed.), in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* 11 (Utrecht 1888) 298; Abraham de Wicquefort, 'Mémoires sur la guerre faite aux Provinces-Unies en l'année 1672. J.A. Wijnne (ed.), in: *Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht* 6:1 (Utrecht 1857) 166.

34. HGA, OA, inv. nr. 54, Resolutiën, fo. 142r0, 17 februari 1674.

aanklager als corruptie beschouwde. Het procesdossier van Van Banchem zou dus iets moeten kunnen vertellen over de normen, die de baljuw volgens zijn tegenstanders had geschonden. Ook zou eruit duidelijk moeten worden waaraan zijn vijanden die ontleenden.

In de aanklacht van de procureur-generaal wordt gerefereerd aan de criminele ordonnanties van Karel v uit 1531, de plakkaten van de Staten, de politieke ordonnantie van 1580, de criminele ordonnanties van Filips II uit 1570, de instructie voor de Hollandse baljuws uit 1582, en de werken van bekende strafrechtgeleerden als Carpzovius, De Damhouder, Van Leeuwen, Mattheus, Farinacius, Gomezius of Bort.³⁵ Johan Ruijsch gebruikte deze bronnen om duidelijk te maken dat de misdrijven die hij in zijn eis opsomde, strafbaar waren. Tevens ondersteunde hij er zijn verzoek mee om Van Banchem op scherper examen te mogen horen. Hij probeerde duidelijk te maken dat misdaden als het gebruik van 'privatos carceros', het eigenmachtig arresteren, en soms in vrijheidstellen van gevangenen, en de schennis van het gezag van het Hof, niet alleen inbreuken op de rechtsregels waren, maar ook een aantasting van de macht van de soeverein, en dus majesteitsschennis. Daarmee lag de weg naar een terdoodveroordeling open. Van Banchems verdediging reageerde erop door te bepleiten dat de baljuw voor de hem ten laste gelegde misdaden nooit een lijfstraf zou kunnen krijgen, maakte veel werk van de juridische consequenties die de overgang van een extra-ordinair in een ordinair proces zou hebben, en viel de gevolgde procedure aan. Daarbij maakte de verdediging gebruik van dezelfde bronnen als de aanklager. Dat was goed mogelijk wegens het weinig systematische karakter van de strafwetgeving van vroegmodern Holland. De pleidooien leren ons niet veel over wat er nu precies corrupt gevonden werd aan het gedrag van de baljuw.

Het geschreven recht was echter niet de enige bron van sociale waarden die in het proces werd gebruikt. Ruijsch schreef in zijn verzoek om tortuur ook dat het door de baljuw ten onrechte gecomponeerde overspel een schandelijke zonde was, die de toorn Gods zou verwekken over landen en volken die het ongestraft lieten. Met die opmerking zal de kerkenraad het wel eens zijn geweest. Ze vervolgde Van Banchem immers voor het gedogen van ontucht. Juist de naderende uitsluiting van het avondmaal had de stadhouder ertoe gebracht zijn steun in te trekken. Op 26 maart 1675 confronteerde Den Haags lokaal bestuur de baljuw met zijn vele misdaden, en met zijn uitsluiting van het avondmaal: de publieke opinie sprak er schande van. Tot schrik van de aanwezigen

---

35. Althans op basis van literatuur als: H.A. Diederiks, 'Ambtsmisdrijven tijdens de achttiende eeuw', in: René van Swaeningen e.a. (eds.), *À tort et à travers: liber amicorum Herman Bianchi* (Amsterdam 1988) 243-254, 244; Idem, *Strafrecht en criminaliteit*, 15-16; Van den Bergh, 'De baljuwen', 269-270 en Marten Lodewijk Dorreboom, 'Gelijk hij gecondemneert word mits deezzen': *militaire strafrechtspleging bij het krijgsvolk te lande, 1700-1795* (Amsterdam 2000) 10-11.

ontstak de baljuw daarop in grote woede. Degenen die hem van het avondmaal hadden afgehouden, zo hoopte hij, zouden daar bij het laatste oordeel voor worden gestraft.³⁶ Helemaal onterecht was de boosheid van Van Banchem niet. Er was immers een grote overlap tussen Den Haags lokaal bestuur, het Hof en de kerkenraad. Als een aparte bron van sociale waarden leek de baljuw dat laatste college niet te beschouwen. Nu hoeven wij hem daarin niet te volgen, maar we moeten wel constateren dat deze bron zich alleen uitlaat over het tolereren van hoerenhuizen, niet over de manier waarop Van Banchem precies met hoerenlopers omsprong, laat staan over de andere categorieën misdaden waarvan hij werd beschuldigd. Omdat het ons daar juist om gaat, maken de kerkenraadnotulen ons weinig wijzer. En de publieke opinie, waarop de Haagse bestuurders zich beriepen? Mogelijk was die pas in het geval geïnteresseerd geraakt nadat de baljuw werd vervolgd. In de journalen van Constantijn Huygens jr., wie toch niet gauw een roddel ontging, komen we Van Banchem in ieder geval pas in 1676 tegen.³⁷ Het mag bovendien niet uitgesloten worden dat de openbare mening actief gemobiliseerd was. De eis was namelijk in druk beschikbaar in een pamfletje dat de procureur-generaal zelf gebruikte tijdens het proces. Opvallend genoeg is daarnaast maar één ander pamflet over deze geruchtmakende zaak overgebleven en dat werd ook nog eens geschreven na het vonnis.³⁸

We zijn in het voorafgaande geconfronteerd met verschillende bronnen van sociale waarden waaruit af te leiden is welk gedrag corrupt genoemd werd. Die bronnen zijn afkomstig van de kerkenraad, het geschreven recht en de publieke opinie. Ze blijken echter met elkaar verbonden: de overheid beriep zich tegenover Willem III op een actie van de kerkenraad, maar tot op zekere hoogte vormde diezelfde overheid de kerkenraad. Kerkenraad en overheid beriepen zich op kwalijke geruchten, maar toen diende het proces al en dus werden die geruchten gedeeltelijk door het handelen van de overheid in omloop gebracht. We kunnen ons trouwens afvragen wat de publieke opinie de overheid werkelijk waard was: in het geval van een Rotterdamse collega van Van Banchem, baljuw Van Zuylen van Nijvelt, kon bestraffing zelfs met een oproer niet afgedwongen worden. Ernstiger voor dit onderzoek is dat de genoemde bronnen ons nog altijd niet veel leren over corruptieopvattingen in zeventiende-eeuws Holland. We lopen vast op het feit dat de bronnen niet genoeg informatie bieden. Nu is er nog één bron waar we geen aandacht aan hebben besteed: de op de werkvloer gangbare normen. Om te proberen daar iets

36. HGA, OA, inv. nr. 9, Resolutiën, fo. 52vo, 26 maart 1675.

37. *Journal van Constantijn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678* (Utrecht 1881) 98, 103, 169.

38. GAA, AB, inv. nr. 5028, Portefeuille, 'Danckbaerheijdt der Haeghse burgerije over het casseren van Jan van Bancken'. Wel trad het Hof op tegen de verspreiding van dit pamflet: NA, HvH, CP, inv. nr. 5318.II, 22 november 1679.

over te achterhalen zullen we terug moeten naar de procesdossiers. Deze keer niet naar de pleidooien, maar naar de verhoren van de baljuw. Misschien leren die ons iets meer.

Meestal beweerde Van Banchem van niets te weten of liet zijn geheugen hem in de steek, maar niet altijd. Af en toe liet hij zich verleiden om te antwoorden op specifieke punten, bijvoorbeeld bij de niet-vervolgde doodslagen. De procureur-generaal deed het in zijn eis voorkomen alsof de baljuw de dood van een aantal Hagenaars ongestraft had gelaten, onder andere die van Thera-gon. Een aantal getuigen bleek echter bereid te verklaren dat Van Banchem in de zaak van deze doodgeslagen vaandrig zijn uiterste best had gedaan. De baljuw was bereid om op te treden, maar het was hem niet altijd toegestaan om te vervolgen. Zo viel de moord op Bennewits, die gepleegd was door een ruiter van het garnizoen die vervolgens de vlucht gekozen had, buiten Van Banchems competentie. Misdrijven waarbij militairen betrokken waren ressorteerden namelijk onder de krijgsraad. De baljuw was al eens op het matje geroepen door Bentinck, die hem namens de stadhouder verzocht had zich voortaan van inmenging te onthouden. Van Banchem verwijten dat hij in dit soort gevallen niet vervolgde, was dus niet redelijk, temeer niet omdat de procureur-generaal de baljuw er tegelijkertijd van beschuldigde dat hij de jurisdictie van het Hof geschonden had door in andere gevallen wel tegen doodslag op te treden.³⁹

Anders zat het met de zaken Symon d'Assignij en Cornelis Ponsaer. Beide doodslagers waren het land ontvlucht. Omdat ze van mening waren dat de doodslag buiten hun schuld was gebeurd, wilden ze een verzoek om 'landwinning' indienen bij de Grafelijkheids Rekenkamer. Wanneer die positief besliste, zouden ze terug kunnen komen, al was daar ook verzoening met de familie van het slachtoffer voor nodig. Onderdeel van de door hen gewenste procedure was dat de baljuw advies uitbracht aan de Rekenkamer. In de eis van de procureur-generaal lijkt de angst geformuleerd te worden, dat Van Banchem dergelijk positief advies verkocht had. Dat hij er een kleine vergoeding voor gevraagd had, kon bewezen worden. Dat was ook niet onredelijk, gezien het feit dat hij er naar Antwerpen voor had moeten reizen. Het componeren van doodslag komt uit de overgeleverde getuigenverklaringen echter niet duidelijk naar voren.⁴⁰

Typerend voor het proces, en als we Diederiks mogen geloven voor veel processen tegen baljuws, waren de vele aanklachten wegens onrechtmatige compositie, uitlokking, afpersing en chantage via samenwerking met prostituées.⁴¹ Baljuws werden in dergelijke gevallen beschuldigd van het in de val

39. NA, HvH, inv. nr. 284, Resolutieboeken, fo. 32r0, 20 en 21 mei 1675.

40. Over 'landwinning': Hovy, 'Schikking in strafzaken', 425-427. Over de zaken d'Assignij en Ponsaer: HGA, OA, inv. nr. 9, Resolutiën, fo. 45r0, 9 juni 1674.

lokken van getrouwde en joodse mannen, om daarna op onrechtmatige manier te componeren, en hun zo enorme bedragen af te persen. Zulke uitlokking was baljuws niet toegestaan, maar vervolgen naar aanleiding van aangifte wel. Wanneer samenwerking met prostituées, die noodzakelijk was om überhaupt vervolging in te kunnen stellen, structurele vormen aannam, werd de grens daartussen echter vaag. Raakte een baljuw in opspraak, dan hing het waarschijnlijk onder andere van de goedgunstigheid van zijn rechters af waar die getrokken werd.

Over het componeren van overspel kunnen we iets soortgelijks zeggen. Volgens Van de Pol was het toegestaan op het moment dat Van Banchem terecht stond, maar was er wel instemming van de schepenen voor nodig. Of dat klopt, blijft onduidelijk. Van der Heijden en Van de Pol gaan ervan uit dat het pas in 1677 in Holland strafbaar werd gesteld, naar aanleiding van het proces tegen Van Banchem. Twee jaar later draaiden de Staten deze maatregel weer terug, omdat het effect een afname van de vervolging van overspeligen was. De aanklagers van Van Banchem konden echter wel degelijk gebruik maken van wetgeving om de baljuw op dit punt aan te vallen, en wezen bovendien op een appointment van de Staten op een rekest van de synode van Zuid-Holland van 25 september 1662, waarin compositie in dit soort gevallen expliciet werd verboden. Toegestaan of niet, we kunnen ons gezien de beslissing van 1679 afvragen of een verbod überhaupt te handhaven was. Overspel was immers uiterst strafbaar, en had enorme consequenties voor de reputatie van de veroordeelde. De druk op baljuws om te componeren, en om die transacties vervolgens niet aan te melden, moet dan ook groot geweest zijn. Dat gold zeker in Den Haag, tweede prostitutiestad van de Republiek. Dat Van Banchem zonder medeweten van de schepenen had gehandeld was natuurlijk een zwak punt, maar de baljuw zelf hield bij hoog en laag vol dat de schepenbank pas een rol begon te spelen op het moment dat hij een zaak aanhangig maakte. Wat hij daarvoor per transactie met verdachten regelde was Van Banchems eigen zaak. Het lijkt er op dat de baljuw dit zelf geloofde. Het was in ieder geval zo dat het zonder voorafgaande toestemming van schepenen componeren ook elders wel gewoonte kon worden. Was in Den Haag de afstand tussen gewoonte en regel nog wat groter geworden? Zo groot dat de baljuw zelf niet meer wist wat de norm eigenlijk was, of in ieder geval kon doen alsof hij het niet wist?⁴²

In het geval Van Banchem komen we nog een probleem met de bewijsvoering tegen. Bijna alle getuigenverklaringen waren afkomstig van hoeren, vrouwen die in vroegmodern Holland als volstrekt eerloos golden. Ze golden als zo infaam zelfs, dat alleen omgang met hen al een inbreuk op de goede naam van de politie betekende. Het voor de hand liggende verweer van de bal-

---

41. Diederiks, *In een land van justitie*, 61-62, 65, 70.

juw op de beschuldigingen van prostituées was dan ook dat de vrouwen hem niet ‘al te pluis’ leken en hun getuigenverklaringen dus ook niet.⁴³

Compositie in plaats van vervolging was een belangrijk punt in de aanklacht tegen Van Banchem. Nauw daarmee verbonden waren de onrechtmatige invrijheidsstellingen, waarvan de baljuw werd beschuldigd. Zo zou hij de dief Everard van Ensen tegen betaling hebben laten ontsnappen, evenals de geweldpleger Dirck Balckenende en de echtbreker Jacob Claeijsens. Van Ensen, zo verweerde Van Banchem zich, had forse schade aangericht. Zijn familieleden waren bereid die ruimschoots te vergoeden, en wilden tevens de baljuw schadeloosstellen voor de onkosten die de detentie opleverde, om het niet tot een proces te laten komen dat een publiek schandaal op zou leveren. Uiteraard zou de edelman wel gestraft worden. De schepenen hadden ingestemd met het uitstellen van de beslissing over het al of niet voeren van een proces, totdat de schade vergoed was. Vervolgens hadden de zusters van Van Ensen er in toegestemd om een zakje met waardepapieren als onderpand aan de baljuw te geven, terwijl ze naar geld zochten. Die zoektocht viel niet mee: wegens de oorlog waren de vrienden van Van Ensen verstrooid geraakt. Terwijl zijn zusters probeerden geld uit Antwerpen te laten komen, brak de edelman uit. Uiteraard ontkende de baljuw elke medeplichtigheid aan die ontsnapping.

Het voorkomen van infamatie in ruil voor het vergoeden van de schade zat eveneens achter de zaak Balckenende, waarbij ook twee militaire officieren betrokken waren. Claeijsens was een moeilijker geval. Had de baljuw nu met hem gecomponeerd, of had hij hem alleen cautie laten stellen? De getuigenverklaringen spreken elkaar tegen. Niet te ontkennen was dat Van Banchem tegen de opdracht van de schepenen was ingegaan toen hij hem liet lopen, maar

---

42. P.M.J. Kock, ‘Het ’s-Gravenhaagsche tuchthuis’, in: *JDH* (1903) 195-260, 201-205, 222-223, 226; Lotte C. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1996) 40, 153, 158-159, 171, 181, 195, 206, 216, 231, 238, 240-263; Verhaar, ‘De bemoeienis’, 64-70; Hovy, ‘Schikking in strafzaken’, 413-429; Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 48, 82-84, 238-240. Wat betreft de vloeiende grens: in 1703 kwam een Haags drost weg met beschuldigingen van uitlokking. Alleen de prostituées werden gestraft, zie E. van Biema, ‘Door welke zonderlinghe middelen een Haagsche drost eertijds zijn traktement wist te verhogen’, in: *JDH* (1908) 385-400. NA, Archief Staten van Holland, inv. nr. inv. nr. 1509, Appointementen verleend door de Staten van Holland op ingekomen rekestes, 1661-1663, fo. 300ro, 25 september 1662. Ruijsch noemde zelf de politieke ordonnantie. Volgens G.C.J.J. van den Bergh, *The life and work of Gerard Noodt, (1647-1725): Dutch legal scholarship between humanism and enlightenment* (Oxford 1988) 216-223 had hij ook de criminele ordonnantie van 1570 tegen de composities van de baljuw in kunnen zetten, zijn mening wordt bevestigd door L.M. Rollin Couquerque, ‘Hollands rechtspraak in strafzaken ten tijde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden’, in: *Historische opstellen aangeboden aan J. Huizinga op 7 December 1942 door het Historisch gezelschap te ’s-Gravenhage* (Haarlem 1948) 44-71, 58-60.

43. Over de gevolgen van omgang met prostituées voor de reputatie van de wetshandhavers, zie ook Van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom*, 240.

uit te leggen was het misschien wel. De baljuw beweerde dat Claeijsens meteen had bekend, dat hij en zijn vrouw het weer goed leken te willen maken, en dat hij daarom de echtbreker op borgtocht had laten gaan, in de hoop diens huwelijk te kunnen redden.

Had hij sommigen ten onrechte laten gaan, anderen had Van Banchem op de verkeerde plaats opgesloten. Dat was zijn eigen huis, bijvoorbeeld of het tuchthuis, terwijl ze in de gijzelskamer hoorden. Het gaat hier om een probleem dat verwant is aan het voorgaande. Van Banchem lokte volgens Ruijsch getrouwde mannen in de val, om hen vervolgens in zijn eigen huis op te sluiten, en af te persen, zonder dat ze ooit voor de schepenen kwamen. Ook gebruikte hij voor opsluiting wel het tuchthuis, wat een ‘infame plaetse’ was. Het ‘brengen ende logeren van ijemant in het voors. tuchthuys’, had het Haagse ambachtsbestuur eerder geconstateerd, was ‘infamerende, ende dat daeromme luiden nogh staende ten goedennaem ende faem aldaer niet behoorden te werden gebracht’. Er mochten alleen mensen in worden opgesloten, die ‘alrede door publicque scandael volgens vonnisse van dese ofte andere gerechte aengedaen sullen sijn geinfameert’.⁴⁴ Voorarresten en gijzelingen dienden plaats te vinden op het stadhuis, of in de Gevangenpoort, tenminste, wanneer het niet omstreden categorieën verdachten betrof. Ging het om lieden waarover het Hof mogelijk rechtsmacht wilde laten gelden, dan kwam de Gevangenpoort niet in aanmerking.⁴⁵ Als opsluiten in het tuchthuis niet was toegestaan, maar er elders geen plaats was, was het dan een idee om verdachten bij de baljuw thuis onder te brengen? Voor even kon het wel, vond Van Banchem. Bovendien vroegen de arrestanten er vaak zelf om. Discreter kon een opsluiting ook nauwelijks gebeuren. Jammer voor de verdachten was wel dat Den Haags lokale rechtbank zo geen enkele controle meer op het optreden van de baljuw had; iets waar schepenen evenmin erg gelukkig mee waren.⁴⁶

Conclusie

Levert gebruik van het model van Riggs een andere kijk op corruptie in vroeg-modern Holland op? Kan de casus Van Banchem inderdaad bekeken worden in het licht van een aan normdualisme lijdend hybride bestuursstelsel, waarin de inhoud van een begrip als corruptie zwaar bevochten werd? Maakt analyse

44. NA, HvH, CP, inv. nr. 5327.

45. HGA, OA, inv. nr. 9, Resolutiën, fo. 46vo, 1 oktober 1674. Voor de jurisdictieconflicten tussen Hof en Den Haags lokaal bestuur over de rechtsmacht van de baljuw over personen, en over de plaats van voorarrest, zie A.J. van Weel, ‘De strafvonnissen van de Haagse vier-schaar in de periode 1700-1811’, in: *JDH* (1984) 135-189, 138-139, 144-145.

46. HGA, Rechterlijk Archief, inv. nr. 2, Registers van ‘Resolutiën’, 1638-1735, fo. 9vo, 1 oktober 1674.

van zulke conflicten dus duidelijk wat dergelijke begrippen betekenden? En stelt gebruik van het model van Riggs ons tenslotte in staat om samenhang te zien in alles wat we in de zaak van de baljuw zijn tegengekomen?

Als baljuw was Van Banchem onderworpen aan bureaucratistische regels, die tot doel hadden het publiek tegen machtsmisbruik te beschermen. Het uitlokken van overspel, bijvoorbeeld, was verboden. Of dat ook voor het compositeren van dit misdrijf gold, is minder duidelijk. Was dat laatste toegestaan, dan was er in ieder geval instemming van schepenen voor nodig. Nu was de overheid waarvan de baljuw deel uitmaakte in transitie. De regels waren er tot op zekere hoogte wel, maar de materiële voorwaarden voor toepassing ervan niet. Zolang functionarissen als Van Banchem met een gedeelte van de boetes betaald werden, was de verleiding wat al te actief te vervolgen groot. Hetzelfde kunnen we zeggen over compositie: het bestaan van die praktijk, lokte misbruik uit. De verlokking was vooral zo groot, omdat de onpersoonlijke bureaucratistische regels niet de enige waren, waar de baljuw mee te maken had. Hij leefde in een maatschappij die van de persoonlijke relaties aan elkaar hing. Het deed er veel toe wie iemand was, dus wat iemands reputatie was. 'Infamatie', het beschadigen van iemands goede naam, was dan ook de voornaamste sanctiemogelijkheid waarover Hollands vroegmoderne samenleving beschikte. De overheid infameerde actief, bijvoorbeeld door het toepassen van schavot- en tuchthuisstraffen. Het vernietigen van de reputatie van een delinquent stond gelijk aan verwijdering uit de maatschappij. Juist die enorme consequenties van 'eerroof' maakten het moeilijk om regels te handhaven. Dat een baljuw de regels overtrad om de reputatie van een wetsovertreder te sparen, was de delinquent immers erg veel waard. Opsluiting bij de baljuw thuis, zonder voorgeleid te worden, was tegen elk recht en elke regel in, maar waarschijnlijk had Van Banchem gelijk toen hij beweerde dat de arrestanten er vaak om vroegen. Niet uitgesloten mag worden dat arrestanten de baljuw soms ook vroegen om composities niet bij de schepenbank aan te melden om zo hun reputatie te redden. Dat zijn slachtoffers daarmee aan de genade van de baljuw waren overgeleverd was een tweede. Alleen Anna Clignet was in de gelegenheid om echt tegen dit soort praktijken te protesteren. In tegenstelling tot alle andere slachtoffers van de baljuw had zij het bureaucratistische waardesysteem immers juist nodig om infamatie recht te zetten.

Niet alleen de baljuw leefde in de spanning tussen de twee waardensystemen. Dat gold ook voor de schepenbank die hem aan de regels probeerde te houden. In het geval van Van Ensen, of in de zaak Balckenende, bleek het rechtscollege bereid de hand te lichten met de regels om reputatieverlies te voorkomen. Omdat er infamerende straffen waren, die bewust gebruikt werden, waren schepenen erg voorzichtig met opsluitingen in het tuchthuis. Dat kon alleen met lieden die hun goede naam toch al kwijt waren geraakt. Een soortgelijke ambiguïteit komen we bij het Hof van Holland tegen, dat niet aarzelde een aanzienlijk gedeelte van Den Haags onderwereld tegen de baljuw te

laten getuigen, maar in andere gevallen een te familiale omgang met prostitueés juist tegen Van Banchem aanvoerde.

De spanning is helder, maar was destijds onoplosbaar: of Van Banchem hield zich aan de regels, zodat hij controleerbaar was, maar dan werd zijn slachtoffer geïnfameerd. Of hij hield zich niet aan de regels, maar dan werd de weg geopend naar eindeloze afpersing. Die ambiguïteit bood de baljuw flink wat ruimte om zijn macht te misbruiken. Het gaf de vijanden van Van Banchem tegelijkertijd de stok in handen om de hond mee te slaan. Beide partijen speelden namelijk met dit normdualisme. Ze maakten opportunistisch gebruik van de twee waardesystemen, zonder dat uit hun conflicten nieuwe corruptieopvattingen ontstonden. Of overtreding van de bureaucratische regels, om aan de maatschappelijke tegemoet te komen als corruptie gedefinieerd werd, bleef dan ook vooral een politieke vraag: de ene keer wel, de andere keer niet. In het geval van Van Banchem werd het uiteindelijk wel.

Waar was het nu precies misgegaan met de baljuw? Wie cynisch genoeg is om Van Banchems verhaal over de Fagels te geloven, weet het antwoord al: Willem III moest kiezen tussen twee cliënten toen de raadsheer de baljuw opzij probeerde te schuiven om een familielid met diens plaats te bevoordelen, en de Fagels waren waardevoller dan Van Banchem. Voor wie niet voetstoots bereid is dit soort beschuldigingen voor waar aan te nemen, lijkt het erop dat het schofferen van de procureur-generaal en van de schepensbank de directe aanleiding vormde om tot de vervolging van de baljuw over te gaan. Toen hij functies in plaats van personen infameerde, was zijn lot bezegeld. ‘Rang’, is volgens Riggs, immers heilig voor prismatische bestuurders, en het persoonlijke van het zakelijke scheiden is niet hun sterkste kant. Nauw hieraan verbonden waren de vele jurisdictiegeschillen, die de rechtsverscheidenheid in Den Haag uitlokte. Dit was eveneens typerend voor prismatisch bestuur, zoals we hebben gezien. Voor de baljuw en zijn vijanden was ook dat een verschijnsel waar strategisch gebruik van kon worden gemaakt. Zo’n zelfde spel werd gespeeld met het geschreven recht. De combinatie van het niet handhaven van wetten en tegelijkertijd letterknechterij, waarover Riggs spreekt, komen we in de zaak Van Banchem telkens tegen; evenals informele manieren waarmee burgers en bestuurders rond de niet-handhaafbare formele wetten heen probeerden te komen. Wat op het eerste oog contradictoir lijkt, het combineren van elementen uit traditioneel en modern bestuur, is dan ook precies wat je volgens het prismatische model verwacht.

Wanneer we uitsluitend een patronage- en makelaardijbenadering hadden gebruikt, was onze analyse bij het verhaal over de Fagels gestopt. Met alleen een Weberiaans-ideaaltypische benadering waren we niet verder gekomen dan opmerken dat het optreden van Van Banchem nog maar beperkt bureaucratisch was. Tot inzicht in waarom hij nu precies voor corruptie vervolgd werd, had dat niet geleid. Uitsluitend een neoklassiek perspectief gebruiken, had ons geleerd dat Van Banchem en zijn rechters voortdurend heen en weer

geslingerd werden tussen twee waardesystemen, maar niet waarom dat zo was. Kijken we door Riggs' prisma, dan zien we echter veel meer: plotseling verandert de notoire misdadiger Van Banchem in een vrij alledaagse bestuurder, die alleen actief was in een type bestuur dat radicaal van het tegenwoordige verschilt.

Over de auteurs

Otto (C.O.) van der Meij (1971) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Na een aio-aanstelling in het nwo-project 'Cultuurgeschiedenis van de Republiek' werkte hij van 2000 tot 2004 als onderzoeker bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis voor het project *Resolutiën der Staten-Generaal (1626-1651)*. Hij recenseert in diverse academische tijdschriften en is zelfstandig onderzoeker. Momenteel is hij werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkt hij in opdracht voor ABN AMRO Historisch Archief.

E-mail: ottovdmeij@hotmail.com.

Pieter (F.P.) Wagenaar (1967) studeerde geschiedenis in Leiden, waar hij in 1997 promoveerde op een onderzoek naar bureaucrativering. Tussen 1998-2001 was hij daar universitair docent bestuurskunde en onderzoeker bij het nwo-project 'The Renaissance of Public Administration'. Sinds 2001 is hij universitair docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over het openbaar bestuur en de bestuurskunde in binnen- en buitenlandse vakbladen.

E-mail: fp.wagenaar@fsw.vu.nl.